

AZ ERKÖLCSI SZINTVIZSGÁLAT TESZTJEINEK TAPASZTALATAI

Rózsa BERTÓK¹

ABSTRACT

Outcomes of Testing the Level of Morality

There are several obstacles to testing the levels of morality. One is connected with the complexity of the scientific area itself, while the other stands for the impossibility of acknowledged and common ways of testing, which means that there are no right or wrong answers, only tendencies can be shown. Originally, the test was created for highly positioned leaders, but later it was modified for teachers. The survey was carried out in three locations: the first one was among teachers of a small-town high school; the second involved Hungarian teachers across the border (in Vojvodina, Serbia); while the third survey included a numerous group of long-distance adult students of the University of Medicine. After presenting the nature of the study, this paper presents a comparative analysis of the attitudes in the answers collected in the three different locations.

KEYWORDS

Testing, morality, teacher's attitude, high school, teachers in Vojvodina, adult Medicine students, comparative analysis

BEVEZETŐ

Az erkölcsi szintvizsgálat kérdése több szempontból is magyarázatra szorul: az egyik szempont a mérés problémája, mivel olyan területre tévedtünk, mely ellenáll a szokásos mérési lehetőségeknek. A törekvésünk a mérésre elsősorban attitűdök vizsgálatát jelenti, mely attitűdök összeadódásaként alakítható ki az összkép egy konkrét megkérdezettől. A másik probléma a mérés tesztelése, mely teszt nem követheti az ismert formákat, már csak azért sem, mert benne nincsenek jó vagy rossz válaszok, egyszerűen tendenciák vannak és a tendenciák a többféle témát felölelő kérdések mentén összeadódnak. A tesztben sem adatok, sem konkrét értékek, sem meghatározott számú válaszok nincsenek. A teszt természete egy szituációs gyakorlatosra vagy vélemények halmazára emlékeztet. A teszt szerkesztésének történetét illetően első formájában felsőbb vezetők szintvizsgálatára irányult, majd később lett pedagógusokra módosítva. A kutatást erőteljesen motiválta az a tény, hogy nagy számú kutatás az iskolai problémákat a pedagógus személyére hegyezte ki. Egyre inkább látványosan megmutatkozik, hogy a tanári hozzáállást, felkészülést a 21. század kihívásaihoz kell igazítani. Az oktatás megújítására és megváltoztatására irányuló törekvéseket a tanárok személyére vonatkozó változással kell kezdeni. A változáshoz és a változtatáshoz elengedhetetlen először a problémák diagnózisait fölállítani, majd ezt követően lehet eszközöket hozzárendelni a sikeres változáshoz. Ez a problémakör kihívást is jelent az etikai tudományok számára, hiszen ezeknek az alapján és alkalmazásával tudjuk vizsgálni az erkölcsi érzékenységet, az emberek közötti viszonyt, a cselekedetek helyes vezetését a megelőző döntésekben és választásokban.

Az osztatlan etika-tanár képzés elindításával egyébként is fókuszba kerültek a tárgy oktatásával és a képzés különösségével kapcsolatos dilemmák. A kérdések alapvetően az emberek és

¹ Dr. Bertók Ilona Rózsa habil. egyetemi docens, PTE BTK Filozófia Tanszék, rozsa.bertok@gmail.com

erkölcsük relációjában fölmerülő motivációkat vizsgálják, illetve a 21. századi kutatásokat is kalkuláló erkölcsörzító jelenségeket. A drogfogyasztás, a géppel kapcsolatos függőségek, a mentális betegségek, a tömeges beilleszkedési problémák, az agresszió kezelése újabb és újabb kihívások elé állítják a pedagógusokat. Az erkölcsi szintvizsgálat kapcsán bizonyításra vár ennek jogosultsága, ezért az utóbbi időszakban megjelent könyvek fogalmai némileg alátámasztják a vizsgálat jogosságát, mi szerint szólnak az erkölcsi fogyatékosokról, az erkölcsi visszamaradottságról, az egészségtelen erkölcsű emberekről, akik megvetik a nőket, támogatják a faji diszkriminációt, az erkölcselenségeiket igazságtalanságba megmutató beteg elmékről. Tehát, ha van „betegség” akkor van diagnózis, s jogosult a terápia. Az erkölcsi problémára erkölcsi természetű megoldás vár. Ennek nyomán készült el a teszt, mely érzékenységet, hozzáállást, aktivitást mér a cselekedetek kapcsán.

„Erköcsi fogyatékos az, akinek erkölcsi szintje messze alatta marad a kora és életpaszatalata alapján elvárhatónak. Tegyük fel, hogy ez a szint ugyanúgy mérhető, mint az emberi intelligencia. Az emberbarátok nyilván legmagasabb erkölcsi pontszámokat érdemelnek. Az alantas, embertársai gyöttrésében kéjelgő, utálatos gonoszok és azok, akik akaratlanul is felesleges fájdalmat okoznak másoknak, alacsony erkölcsi pontszámot kapnának. Az erkölcsileg visszamaradott ember nem feltétlenül küzd érzelmi zavarokkal és nem feltétlenül visszamaradott szellemileg is. Gyakran intelligens, tanult és más tekintetben teljesen normális...Csak erkölcsi fejlődésük maradt rendkívül alacsony szinten más, érző emberekéhez képest.” [7] (113-114.)

A tesztől általában

A teszt kérdései tematikusan alapvetően kétfélek: egyrésztük a mindennapokra vonatkozó szituációs gyakorlattal ér föl, melyben a válaszadó elképzeli saját magát és eldöntheti, mit tesz a szituáció pozitív kimenete érdekében. A másik fajta szituáció erkölcsi dilemmát tartalmaz, mely már klasszikusnak számít, hiszen neves filozófusok, írók, kutatók tollából származik. A felvetett dilemma módja is különböző: vagy nagyon sok, előre meghatározott lehetőségből választ a megkérdezett egyet, azt az egyet, ami leginkább jellemző rá vagy azt, ami legelőször az eszébe jut. A szituációba helyezés esetén gyakran magának kell szöveget alkotni és megindokolni saját szavaival a választást. A megkérdezettek hozzáállását mutatja, hogy hajlandók-e egyáltalán szöveget írni, illetve, hogy milyen terjedelemben írnak. A tesztben kb. egy A4-es oldal egyharmada áll rendelkezésre a szöveg megírására. Az erkölcsi dilemmákról szóló kérdések látványosan mutatják a válaszadó alapvető attitűdjét és értékrendjét. A klasszikus, Immanuel Kanttól származó dilemma, hogy vajon a nálunk elbűjtött barátunk kérése a mérvadó, vagy a hatóságok kérdésére, hogy nálunk van-e a barátunk, az őszinteség szabálya győz és a hatóságoktól való félelem miatt igennel válaszolunk és ezzel az őszinteséggel áruljuk el a barátunkat. Az erkölcsi dilemmák lényege jól körvonalazódik, jelesül a saját alapvető értékrendünk határozza meg a választunkat. Ha ez az értékrend a barátság minden áron való szentesítését jelenti, akkor ebbe az értékrendbe a barátunkért való hazugságnak is bele kell férnie. Ha semmilyen kompromisszumot nem vagyunk hajlandók kötni, azaz semmi nem in-gathat meg bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy senkiért és semmiért nem hazudunk, akkor a hatóságoknak sem fogunk. A kevésbé kidolgozott személyiségetika ezt próbálja körül járni, jelesül azt, hogy a választásunk nem annyira a szituációs viselkedés választása, hanem önmagunké, és amennyiben az igazmondó önmagunkat választjuk, akkor nem kell állandóan hezitálnunk a jó és a rossz között, mert önmagunk ilyennek vagy olyanak való választása egyszeri aktus. S mi, ha ilyenek vagyunk, valószínűleg arról a legjobb barátunknak is tudnia kell. Ezért fontos a válaszadó számára is ez a dilemma, hogy ő maga is lássa, mennyire tőle függ az attitűdje és mennyire tartja következetesen ennek a konkrét gyakorlati próbáit. A klasszikus példák mindig mélyebb tartalmakat céloznak meg, mint amit maga az egyszerűnek látszó szituáció mutat. A tesztet kitöltők önismeretre is szert tesznek, néha csak

másnap vagy bizonyos idő elteltével kezdenek mélyebben gondolkodni a feltett kérdéseken. A teszt többi kérdését olyan élethelyzetekből vettük, melyek sokféle megoldást kínálnak és ezekből meg is nevezünk helyenként egy tucatnyit vagy annál is többet.

A teszt kérdései a kitöltő számára nem követnek semmiféle logikai sorrendet és összefüggést, az összefüggéseket a teszt szerkesztői a kitöltés után a saját célkitűzéseiknek megfelelően állapítják meg. A három nyitott kérdés megválaszolásának a lényege az, hogy hajlandó-e a válaszadó kézbe venni a problémákat és saját hatáskörében keres megoldást a konfliktusos helyzetre.

A tíz kérdésről

Az első kérdés egy vonat-szituációt mutat, melyben a szereplők magukat jelölhetik ki a konfliktusos helyzet megoldójának és el is kell fogadtatniuk a megoldásokat a többi érintettel. Csupán arra vagyunk kíváncsiak, vajon akad-e a vonat kupéjában egy aktív, kreatív, szervezni tudó személy, aki akár a saját ülőhelyét is kockáztatja a megoldási javaslatával. Aki kalauzért kiált, aki a közlekedési társaságra igyekszik áthárítani az ad hoc problémát, az valószínűleg inkább hisz a legalitás erejében, mint a saját megoldóképességében. A megoldás miéértje is kíváncsiak vagyunk, jelesül arra, hogy milyen motivációk alapján jut az illető valamiféle megoldásra. Azok a kreatív megoldók, akik már tapasztaltak hasonló helyzetet, vagyis az érvényes jegyük ellenére nem volt helyük, felidéztek azt a korábbi helyzetet és néhányan a miértek indoklásában hivatkoztak is rá. (1. kérdés)

A középiskolai tanárok közül mindössze harmincketten feleltek a kérdésre, ebből huszonheten nem vállalkoztak saját kútfőjükből megoldásra: bűnbakot kerestek, kétségbe estek, felelősséget hártottak. Mindössze öten vették kézbe a problémát és vették komolyan a hic et nunc megoldást. 73 százalékuk tulajdonképpen nem foglalkozott érdemben a kérdéssel, ez teljesen ellentétes azzal a pedagógusi magatartással, mely naponta több alkalommal keríti a tanárt hasonló döntési helyzetbe. Mivel nagyon nagy a százalékos arányú tehetetlen hozzáállás a problémához, ezért azt gyanítjuk, hogy a jelenlévő igazgatónő személye ellen irányult ez a magatartás és a hozzá fűződő ellenérzés szülte az eredményt. Százalékos arányban mindössze 15 százalékuk irányította a helyzetet és volt aktív a megoldásban. A felnőttképzésben résztvevők az Egészségtudományi Kar több diplomás, levelezős hallgatóiként pont az ellenkező eredményt produkálták, azaz épp a 15 százalékuk nem vállalta fel a megoldást, de valamilyen megoldást mindenki keresett és kivétel nélkül 100 százalékuk megválaszolta a kérdést és indokolt is. Az ő motivációjuk maximálisan az érdeklődés volt és a problémás helyzetbe való beleélés adta a megoldást. A vajdasági magyartanárok alkalmazták a rotáció, az időelosztás, a fizikai állapot, az életkor és az anyagi helyzet elveit is. Ezek szerint az állók és ülők cserélik a helyeket, 30 percenként mindenki leülhet, a váltás csak az egészséges fiatalokat érinti nemi megkülönböztetés nélkül, nincs udvariasság, s aki teheti, mert képes anyagi áldozatot hozni, az a büfékocsiban le tud ülni hosszabban.

Az 5. kérdés szintén nyitott válaszra vár, egy konkrét döntési szituáció elé állítja a válaszadót, melyben isteni igazságszolgáltatást kell produkálnia. Kevesen figyeltek oda az instrukciókra, miszerint a három kókusztermelő, akik együtt gyűjtötték össze a kókuszdiókat, nem találnak szempontot a szüret utáni elosztásra. Ezért küldenek el valakit a szent emberért, akinek meghagyják, hogy isteni legyen az elosztás. A válaszadónak a szent ember szerepében kell megadnia a megoldást. Az elosztásos problémák megoldásai mindig kihívás elé állítják az embereket, mert általában csak triviális, arányos, mennyiségi alapú megoldásokat adnak. Egy nyolc fős társaság egyszerűen nyolc részre vág egy tortát, mert elfelezni, negyedelni, a negyedeket felezni sokkal egyszerűbb, mint megérdeklődni, vajon mindenki szereti-e a tortát, vajon a szereplők milyen mennyiségeket szoktak fogyasztani, stb. A feladatban az isteni jelző feltételezi, hogy semmiféle józanésszel kiszámítható, logikusan indokolható megoldás nem jöhet

szóba. A példa klasszikus módon mutatja a váratlan fordulatot, miszerint a hegyben álló kókuszdíót három felé úgy is el lehet osztani, hogy az első termelő kap egyet, a második termelő kap hármat és a harmadik kapja az összes többit. Ez megfelel az isteni elosztás követelményeinek, mert az indokok titokban maradnak, lehet, hogy ez a legtökéletesebb igazságosság a három termelő relációjában. A tanári karban senkinek nem sikerült a követelményeknek megfelelő választ adni, míg összesen 70 százalékuk válaszolt egyáltalán. A másik felmérések szereplői viszont nem nagy számban, de produkáltak a kritériumoknak megfelelő megoldásokat, bár közben érdeklődtek afelől, vajon lehetnek-e elég bátrak. A bátorság ebben az esetben a mechanikus és a személyeket figyelembe vevő arányos elosztástól való eltérést jelentette. A beidegződésekkel sokszor nehéz szembe szállni, de át kell törni azt a szemléletet, ami a javakat a személyek számának arányában osztja el. Ebben a helyzetben a szent ember szerepével egy nem szokványos megoldást kellett volna produkálni, és ehhez valóban bátorság kell. Elég sajnálatos, hogy egy teljes tanári karból senki nem mert nem szokványos lenni és a megadott szerepnek megfelelni. (5. kérdés)

A 6. kérdés kapcsán a válaszadóknak szabályokat kellett felállítani, a szabályok számának nem adtunk felső határt, csupán a minimumot állapítottuk meg négy szabályban. A szabály alkotás egy szituációhoz kötődik, mely egy harminc kilométeres út megtételének ideje alatt korlátozza az autóban utazókat. Talán az összes válaszadót valamelyest befolyásolták a saját életének utazási tapasztalatai és könnyen a túl-szabályozás hibájába estek. Szigorúságuk az utazás alatti étkezésre, ivásra, beszélgetési témákra, de legfőképp a dohányzás tilalmára vonatkozott. A példa klasszikus variánsát Fukuyama írja le a Bizalom című könyvének elején, ahol is „meztelen csigáknak” nevezi azokat, akik azon a munkanapon hátra hagyva kocsijukat sorba állnak, hogy egy másik kocsiba beszállva utasként érhék el a washingtoni munkahelyüket.[6] Az utasok, mivel egy kormányrendelet következtében nem hajthatnak föl a gyorsforgalmi útra 3 főnél kevesebb utasszámmal, ezért aluról szerveződve, mintegy válaszként a rendeletre, beindították a meztelen csigák mozgalmát. A példa nagyon tanulságos, mert a bizalom elengedhetetlen a közös cselekvésekhez, a bizalomhoz pedig elengedhetetlen az ismertség. A társadalom állapotát jól tükrözi az utazásba vetett bizalom, ami magyarországi közegben szinte a nullával egyenlő, míg a vajdasági tanárok napi gyakorlatát jelentette a stoppolás, ami a buszközlekedés hiányosságát próbálta kompenzálni. A szükség-helyzet sokkal nagyobb bizalmi rádiuszokat mutatott, mintha szervezett biztonság lett volna. Az egészség-tanárok foglalkozásából adódott a mozgalom hasznosságának megértése, s természetesnek tűnt az alulról szerveződés formája. Az amerikai történet elején kizárólag a kocsikban tartózkodásra vonatkozó szabályok voltak érvényben, de később a tapasztalatok alapján a sorban állást is szabályozták: a sorban sem reggel, sem délután nem lehetett egyedül nőt hagyni. A válaszadók közül kevesen bízták magukat a szituációs etikára, miszerint majd a helyzet megoldja a benne felmerülő konfliktusokat. Az eredeti szituációban kifejezetten tilos volt bármilyen öszszegű viteldíjat adni vagy elfogadni. A meztelen csigák mozgalmá igényességét követel. Aki viteldíjat határozott meg a szabályai között, az mind a meta-etika követelményeit alkalmazta, jelesül előre meghatározott összeget szabott ki. A helyzet megfelelő megoldásához az utasok hasonlóságát vagy eltérő mivoltát is kalkulálni kellett, ami a fukuyamai relációban nem okozott problémát, hiszen az utasok látásból legalább ismerték egymást, hiszen többnyire belvárosi alkalmazottak voltak. A szabályok megalkotásánál sejteni lehetett, hogy ki az, aki inkább sofőrnek képzei el benne magát és ki az, aki inkább az utas szerepét vállalja. A sofőr szerepűek megfogalmaztak szabályokat a sofőr nyugalmanak biztosítására, míg az utasok inkább a saját biztonságuk és kényelmük szempontjait vették alapul. A magukat utasnak képzelők ragaszkodtak az autó műszaki állapotának kötelező érvényéhez, a sofőr a megfelelő sebesség választásának maximalizálásához. A szerepjáték elképzelése s szerepek váltakozása miatt igazságosan osztotta el a szabályok mennyiségét és mélységét, hiszen a sofőrök/utasok köre

naponta változhatott. A kérdést megválaszolók inkább több szabályt fogalmaztak meg, a kevés szabályt alkotók a szituáció erejében bíztak, akik egyáltalán nem válaszoltak, azok hülyeségnek tartották az egészet vagy egyszerűen fárasztotta őket, hogy írniuk kell. Az igazgató által szervezett tanári karnak az volt a legfőbb problémája, hogy széken ülve kellett a kérdőívet kitölteni. Részben ennek tudható be, hogy nem vállalták a szöveges kérdésekkel való bajlódást, így tudtak mire hivatkozva passzívok maradni. (6. kérdés)

A felelet-választó kérdések közül az Immanuel Kanttól ismert dilemma elé állítja a válaszadót: a hatóságok keresik a barátját, ha önnél talál bűvőhelyet, elárulja-e vagy sem. A dilemmához a kritériumok adottak: 1) A barátját gyermekkor óta ismeri, egyenesnek, becsületesnek tartja és ígéretet tett neki, hogy kiáll mindig mellette. 2) Olyan családban nőtt fel, ahol az igazmondást legmesszebb menőkig megkövetelték és ellenőrizték is. Ezek után tíz megadott lehetőségből választhat mindenki attól kezdve, hogy bevallja, ott van a barátja, egészen odáig, hogy kitérő választ ad, hogy hazudik, vagy eltereli a rendőrök figyelmét, vagy hallgat. Ez a válaszadás szépen mutatja a szituáció erkölcsi lényegét: csak a személyiségetika szabályainak alkalmazásával lehet elfogadható megoldásra jutni, jelesül csak a saját alapvető meggyőződésünkre szabad hagyatkozni azért, hogy semmilyen későbbi szemrehányást ne tegyünk magunknak. Ha a barátunk tud az igazmondó beállítódásunkról és neveltetésünkről, nem fogja kérni tőlünk az elbűjtését. A barátunk tetteinek fedezése teljes mértékben megindokolhatatlan és érthetetlen is, hiszen nem tudunk utánajárni az ő bűneinek vagy épp ártatlanságának és nem tudjuk kívülről megítélni az ő cselekedeteinek háttérét. Jan Yager barátokról szóló könyvében figyelmezteti az olvasót arra, hogy lehet, a barátban vagy a barátságban van a hiba. 21 féle okot sorol fel arra vonatkozóan, hogy milyen háttére lehet a negatív barátságnak. A 21 hatás egyesével is kerülendő, míg sokszor ezek együttesen is fennállnak. A számunkra káros emberek néha azért sem ismerhetők föl, mert a barátságnak, mint olyannak a szentsége elta- karja őket. Sokszor nem is veszünk tudomást róla, ha az úgynevezett barátunk sorozatosan megszegi az ígéreteit, nem adja vissza a kölcsönt, elárulja a barátját, nem ér rá meghallgatni a másikat, elszerezi a másik partnerét, kifecsegi a titkokat, rivalizál, diadalmaskodik, állandóan kritizál, állandó negatív hangulatával nyomasztja a környezetét, rátelepszik a másik emberre, beleszól a barátja életébe, utánozza azt, uralkodni is akar rajta és kényszeresen felügyel, gondoskodik, ápol. [12] (59.)

A személyiségetika indokoltsága és jogosultsága megköveteli az önismeretnek a szempontjait is, vagyis azt, hogy a saját becsületes önmagunk választása egyszeri választás és a hangsúly magán a választáson van. Ezzel az egzisztenciális tétellel lehet csupán ellenpontját megfogalmazni a kategorikus imperativus univerzális voltának. Makai Péter a Proximitív felelősség és morálpedagógiai gyakorlat című írásában végletesnek tartja az először meghatározott gyermeki autonómia és heteronómia határait.[11] (45-53) Szerinte az empatikus készség már jóval az iskoláskor előtt megmutatkozik. A tendencia a kutatás tekintetében is az, hogy egyre inkább visszafelé halad, tehát egyre kisebb korban vizsgálják és mutatják ki a reflektivitás jeleit. Ezért Makai nem fogadja el Kohlbergi koncepció prekonvencionálisnak értékelt két szakaszát, amelyben az eseményeket a gyermek referencia nélkül éli meg. A szülői tekintély hat-hét éves korig tartó hatása is jóval előbbre tolódott és az autonómia jellemzői már kisgyerekkorban kimutathatók. A Piaget-féle heteronómia-autonómia szakaszainak merev elválasztása egy nem kívánatos kettős erkölcsi értékrendhez vezet, mely nagy mértékben hátráltatja a független morális pozíciók elérését. A kettős erkölcs egyensúlytalansága sokszor nagyobb problémát okoz az erkölcsi fejlődésben, mint a későn-érés. Az univerzális etikáknak az idejétmúlt volta lassan, de biztosan érezteti hatását a pszichológiában, a szociálpszichológiában és ennek következtében a pedagógiában is. Mind a kutatásban, mind az etikatanár képzésben és ennek következtében elengedhetetlen a személyiségetika alkalmazása a közoktatásban is. Az etikában a cselekedetek kötelezősége vonatkozó feltételek itt válnak személyessé. A cselekvőnek

az általános kérdéseket önmagára kell vonatkoztatnia és ezzel mintegy hitelesíti is a cselekvése emberi nagyságát az adott helyzetre vonatkozóan. Míg az emberi nembeli nagy kérdések követelően állnak a cselekvő ember előtt, addig a pillanatnyi helyzetben csak a konkrét, személyre utaló cselekvés lesznek fogható, s ez által magában a cselekvőben válik lehetőséggé az összemberi megmutatkozás. A személyiségetika bizonyos szempontból az önmagunkon való felülemelkedést és túllépést is jelenti. Az egyetemeshez való orientálódás mintegy tájékozódási pont áll a cselekvő személy előtt. A tisztességes életvezetés, becsület és a fedhetlenség csak üres frázisok aktív cselekedet és bizonyíték nélkül. A cselekvő pedig mindig egyszeri és megismételhetetlen. Az igaz cselekvés távol áll mindenféle hazugságtól, képmutatástól és korrupciótól. A személyiségetika használja a történeti és szellemi muníciókat, de mégis a biztos támpontot önmagában kell, hogy megtalálja. A barátságról két klasszikus erőteljesen befolyásolta a barátságfogalmunk kialakulását. Az egyik Arisztotelész, aki a Nikomakhoszi etikában egy könyvet szentel a barátságnak, ahol kifejti, az igaz barátság magáért a jóért kötetik és semmi más nem motiválhatja, sem anyagi előny, sem érdek, sem hatalom. A másik Shakespeare, aki a regényes színművek késői alkotói korszakában vetette papírra az Athéni Timont. Timon nagyon rosszul értelmezte a barátságot: egyoldalúan csak adott az úgynevezett barátainak, akik értékek és érdemek nélkül mindent elfogadtak, ingyenélők módjára kihasználták az ételt-italt, kölcsönt és eszükbe se jutott viszonzni azt a sok jót, aminek következtében Timonnak kiürült a kincstára. Az álbarátok viselkedését látva vált Timon embergyűlölővé.

A 3. kérdés egy egyszerű választásos feladat, mégis bonyolultabb magának a választás aktusának a különböző motivációi miatt. Aki nem tud vélt vagy valós különbséget látni a két teljesen egyformának tűnő kézi festésű váza között, az kényelmi szempontból dönt és például a hozzá közelebb esőt választja. Akinek magával a választással van gondja, az nehézkes, gyanakvó és túl sok időt is szentel neki. Aki bele képes gondolni valamilyen történeti szempontot, jelesül, hogy melyik készülhetett előbb, vagy milyen mestert takar maga a váza készítője, az komolyan veszi a feladatot és segítséget keres hozzá, annak választási motivációja erős és belülről fakad.

A 7. kérdés egy mindennapi szituációt taglal, arról szól, hogy a vásárlás után csak otthon veszi észre, hogy többet kapott vissza az egyik boltban, mint amennyi járt volna. A szituációban a megkérdezettek reakcióját firtatjuk. Alapvetően az különbözteti meg őket, hogy tesznek-e valamit, vagy hagyják annyiban a dolgokat. A reakció lehet alaposságra utaló, becsületes és egyenes, a többi kényelmes, cinikus, rosszindulatú, fatalista, konformista és/vagy bosszúálló, leckéztető, paternalista. A középiskolai tanárok nagyjából 70 %-a választotta a becsületes megoldást, azaz próbálta visszaidézni a helyet, ahol többet kapott vissza. A többiek a kényelmes megoldást választották, a válaszok alapján csupán egy-egy válaszadó bizonyult cinikusnak, de senki nem volt fatalista vagy bosszúálló.

A 8. kérdés azt firtatja, vajon képes-e egy királyi parancs hamis tanút csinálni a válaszadóból. Egy becsületes ember elleni hamis tanúzás Immanuel Kantnak a gyakorlati észről szóló könyvéből való. Aki gondolkodás nélkül engedelmeskedik a parancsnak, az a kanti fogalmak szerint kimeríti a legalitás kategóriáját. Szerinte a morális lény sokkal magasabb szinten áll, és ha fölismeri magában a szabadságot, akkor rájön, a halált is lehet választani. A tanárok válaszai általában a tanulmányaikból ismert követelményeknek feleltek meg. 23 % áldozatkészségről, 36 % pedig a kategorikus imperatívusz ismeretéről tanúskodott. Mindössze 4 % bújta ki a felelősség alól és kitérő választ adott. A vajdasági válaszadók állásfoglalásait nagy mértékben befolyásolta a délszláv háború tapasztalata, míg az egészségtanárok a munkájukban is gyakran megmutatkozó önfeláldozásukat fejezték ki a kérdés kapcsán.

9. kérdés talán a legaktuálisabb 21. századi magatartást kíván a válaszadóktól. Arról kell dönteni, hogy a pillanatnyi kényelmetlenség, a kezünkben lévő fölösleges szeméttől való meg-

szabadulás fölülírja-e a hosszútávú, a jövőért viselt felelőségüket. Szépen látszik a felelőség áthárítása, a rossz példák gondolkodás nélküli követése és a kellemetlen helyzetben a megúszásra való törekvés. A tanárok 27 %-a kreatív megoldást választott, míg néhányan aggódó, előrelátó és főleg a tanárokhoz méltó példamutató megoldást választottak, egy-egy válaszoló bosszúállónak bizonyult, míg hárman kioktató, atyáskodó magatartást mutattak.

A 10. kérdés szintén gyakran előkerül a 21. században, ugyanis a versenyhelyzetbe került válaszadótól vár megoldást. A feladat kihívás, mert méri az abszurd helyzetben való helytállást is. A kérdés a versenyről való gondolkodást firtatja egyáltalán, az önbizalmat a helytállásról, a kudarc megélésének lehetőségeihez való viszonyt, a játék kedvet és a kreativitást. A tanárok naponta kerülnek hasonló kihívások keresztútjába. A válaszok alapján lehet valaki gátlástalan, bizonytalan, nagyképű, sikerorientált, bátortalan, törtető és elbizakodott. A tanárok 55 %-a az igazságos és jóindulatú jellemről árulkodott, 21 %-a sikerorientált, míg 14 % az egyik vagy a másik végletet valósította meg válaszával, vagy bizonytalan, önállóan vagy gátlástalan.

ÖSSZEGRZÉS

A megoldási kulcs a szöveges feladatoknál a szöveg megalkotása mellett, annak részletességét is pontozza. Az 1. vonatos kérdésnél az önálló helyzetfelismerés és öntevékeny megoldás 5 pontot ér, míg a bűnbakot kereső, áthárító, legális utat követő nem kap pontot.

Az 5. kérdésnél a kókusztermelők kókuszainak arányos elosztása esetén 0 pont, akik különbséget tettek valamilyen módon a termelők között 2 pontot kaptak, míg összes, aki a szent ember szerepében isteni igazságszolgáltatást alkalmazott, tehát nem a megszokott, evilági, haszon alapú szempontokat vette figyelembe, az 5 pontot ért.

A 6. feladatban szabályokat kellett alkotni, ahol szabályonként 1 pont volt adható, a 4 vagy annál több tiltó szabály esetén 5 pont szerezhető.

A 2. kérdésnél c-től j-ig kitérő válaszok születtek, ezek 0 pontot kaptak, míg az a) és a b) válaszok 5 pontot érnek. Az a) válaszoló egyenes, igazságérzete fejlett, a b) átérzi a barátja helyzetét, ezért „tűzbe” megy érte és komoly áldozatot hoz.

A 3. kérdésnél bármilyen szempontnak a figyelembevétel (a, b, e, f) 2 pontot ér, míg a c) és a d) 0 pont. A Buridán szamara példájával fémjelzett eset a választási motívum hiányára utal, mi szerint két szénakazal mellett is éhen lehet halni, ha nincs erős motívum a választásra.

A 4. kérdés a főnök-beosztott viszonyról szól. Arra keresi a választ, vajon szét lehet-e választani a munkahelyet a magánélettől, a munkaidőt a szabadidőtől. A válaszok döntően a hierarchiára épülve 0 pontot érnek (d), a 2 pontot érő válaszok (a, b, c.) képesek elkülöníteni a főnök-beosztott viszonyt. Az őszinteség, kiszámíthatóság és egyenesség mutatkozik meg ezekben a válaszokban. Azok a válaszadók, akik a tekintélyt a tudással tartják összefüggőnek és az érvelés szempontjából nem tesznek különbséget főnökök és beosztottak között, akik értéken gondolkodnak, érdeklődők és erkölcsösek (e, f) 5 pontot kapnak a válaszaikra.

A 7. kérdés összes válasz lehetősége bír valamiféle igazságtartalommal, a mások tévedését lehet cinizmussal kezelni (b), lehet egoista módon (c), mivel nem a mi tévedésünk volt a szituáció kiváltója, ezért nem is ránk tartozik a megoldás. Aki téved vagy téveszt, annak meglesznek a következményei, ez egy fatalista álláspont (d, e). A konformista (f), az igazságosztó (h) vagy újra elosztóként igazságtevő (i), a bosszúálló, leckéztető (j). Mindegyik válasz 1 pontot ér kivéve a g-t, ami 5 pont. A g-t válaszoló visszapörgeti az eseményeket, visszamegy és visszaadja a pénzt. Ez a megoldás alapos, becsületos, egyenes embert takar.

A 8. kérdés a, b, c válaszai 0 pontot érnek. A d, e, f, g, h 2 pontot, míg az i, j, k, l, m, 5 pontot, az, aki másoknak ártani nem akar, inkább saját áldozatot vállal. Alapvetően az különbözteti meg a pontokat, hogy valaki legális lényként definiálja magát, él a szabadságával és inkább

magát áldozza föl, mint másokat. A legális lény nem tekint a jövőbe és nem számol cselekedeteinek későbbi következményeivel.

A 9. kérdés egy egyszerű praktikus jelenet, mennyire tudatosan és felelősen cselekszünk akkor, ha eldobáljuk a kezünkben lévő, minket pillanatnyilag zavaró szemetet. A felelőtlen, másokat követő, kényelmes megoldások 0 pontot érnek (a, b, c, d, e, i, m). Az atyáskodó (g) 1 pont, mert legalább jóindulatú, míg az f, h, j, k, l, n 5 pontot ér, mert ezekben kreativitás, példamutatás, következetesség, jövőorientált aggodás látható.

A 10. kérdés a versenyről, a versenyhez való egyéni viszonyulásról szól, ez bizonyos mértékben lehet eltérő, ott nem adtunk pontot, ahol a nagyképűség, a kompenzálás és az elhárítás volt az egyértelmű motiváció. Egyedül a g válasz kap 5 pontot, a többi 1-1 pontot ér.

Maximális teljesítés esetén 47 pontot lehetett kapni. Ennek tükrében a középiskolai tanárok 30 pont körül teljesítettek. A vajdasági magyar tanárok többsége megközelítette a 40 pontot, míg az egészség-tanárok meglepően sok pontot értek el, nem volt ritka a 45 pontos teszt sem. Mindhárom csoportban néhány kivételtől eltekintve nőket mértünk, hiszen 10% alatt maradt a férfi válaszadók száma.

IRODALOMJEGYZÉK

1. ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi etika*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.
2. BARTA Tamás-BUDA Béla-KONCZ István: *Értékeztési készségfejlesztés*. SZÓKRATÉSZ KFT., Budapest, 1996.
3. BERTÓK Rózsa (szerk.): *Etikatörténeti tanulmányok*. ETHOSZ Egyesület, Pécs, 2010. ISBN 978-963-88149-2-0
4. FÉBERT Zsófia: *Egy kisvárosi iskola tanárainak erkölcsi szintvizsgálata*. In.: *Pedagógus etika*; Ethosz Egyesület, Pécs, 2009. 79-83. ISBN 978-963-88149-1-3
5. FORD Arielle: *A lélektársad titka*. Édesvíz Kiadó, Budapest, 2010. ISBN 978 963 529 065 9
6. FUKUYAMA, Francis: *A bizalom*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997.
7. HAUCK, Paul: *Így szeress, hogy szeressenek!* Park Könyvkiadó, 2011. ISBN 978-963-530-934-4
8. KAPITÁNY Ágnes-KAPITÁNY Gábor: *Értékkendszereink*. Kossuth Könyvkiadó, 1983. ISBN 963 09 2142 1
9. KOHLBERG, Lawrence: *The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and The Idea of Justice*. Harter & Row San Francisco (W1) 1981.
10. MAGYARI BECK István: *A homo oeconomicustól a homo humanusig*. Aula Kiadó, 2000. ISBN 963 9215 83 x
11. MAKAI Péter: *Proximitív felelősség és morálpedagógiai gyakorlat*. Eger. Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae TOM XLII. 2019.
12. SZŐKÖL István: *Educational evaluation in contemporary schools*. Szeged: Belvedere Meridionale, 2016, 159. p., ISBN 978-615-5372-60-5.
13. YAGER, Jan: *Azt hittem, barátok vagyunk!* Atheneum Kiadó, Budapest, 2012. ISBN 978-963-293-221-7

MELLÉKLET
Kérdőív

1. Képzelve el, hogy Ön most felszáll Budapesten a Déli pályaudvaron a Pécsre induló IC vonatra.

Mivel későn ért ki az állomásra jegyet venni, nem kapott az első osztályon helyet és a másodosztály is megtelt, egy pótszerelvénybe foglalja el a helyét. A hat helyen a következő személyek ülnek: Ön, belül az ablaknál; Ön mellett egy 16 év körüli beteg fiú, mellette az idős, fáradt édesanyja; Önnel szemben egy szintén idősebb, megtört arcú nő, aki mellé hatalmas IKEÁs csomagokkal lihegve érkezik egy fiatal hölgy, végül az ajtónál egy kövér, a levegő után kapkodó öregedő úr. Mindannyian fáradtnak, türelmetlennek tűnnek, ami nem is csoda, tekintettel a 35 C-os hőségre.

Épp elindul a vonat, mikor kivágódik a kupé ajtaja és két, húsz év körüli lány (egyetemisták lehetnek) követelőző hangon felszólítanak mindenkit, hogy nézze meg a jegyét, mert az övék ide szól és senkinek a kedvéért sem fognak Pécsig állni. Kiderül, hogy mindenkinek érvényes jegye van és a megfelelő helyen ül, de a lányoknak is oda szól a jegyük. Önre hárul a feladat, hogy megoldja a problémát! **Mit tesz és miért?**

- 2.) A következő dilemma elé állítja Önt az élet: a barátja, akit a hatóságok keresnek, Önnél talál búvóhelyet, Ön miután elbújtatta, mert egyet is értett a szándékaival, a hatóságnak ajtót kénytelen nyitni és válaszolnia kell arra a kérdésre, hogy ott tartózkodik-e a barátja. **Mit válaszol nekik?**

A válaszok között válogatva, vegye figyelembe a következő szempontokat!

- a.) A barátját gyermekkor óta ismeri, megbízik az ítélőerejében, egyenesnek, becsületesnek ismeri és ígéretet tett arra, hogy minden körülmények között kiáll mellette.
b.) Olyan családban nőtt fel, ahol az igazmondást a legmesszebb menőig megkövetelték és ellenőrizték is.

Válasszon az alábbiak közül egyet!

- a.) Igen, nálam van a barátom
b.) Nem, nincs nálam a barátom
c.) Nem tudok róla, hogy nálam lenne a barátom
d.) Nekem nincs ilyen barátom
e.) Ne a barátomat keressék, itt vagyok én
f.) Miért keresik?
g.) Megadok egy másik címet, ott megtalálják (nincs ilyen cím)
h.) Megadok egy másik címet (létezik ilyen cím)
i.) Tudom az igazat, de nem mondhatom meg
j.) (Hallgatok)

- 3.) Az asztalon, egymás mellett áll két teljesen egyforma, kézi festésű, színes váza. Valamilyen szempont szerint válassza ki az egyiket! **Milyen alapon választ?**

- a.) a hozzám közelebb esőt választom és már megyek is a dolgomra
b.) hosszasan nézegeti a vázákat, majd kiválasztja a szebbiket
c.) nem tud választani
d.) nem tud választani, elveszi mindkettőt
e.) ahogy a vázákra néz, úgy tűnik, hogy az egyik sokkal világosabb a másikinál, ezt választja
f.) azt próbálja kitalálni, vajon mi lehet ezzel a feladattal a kérdezők célja és így választ.

- 4.) Az Ön irányítása alatt álló vállalati részlegen is úrrá lett a játékszenvedély. Ez a felsőbb vezetés tudomására jutott és egy körlevélben arra kéri Önt, hogy vessen véget ennek. A játékok munkaidőn kívül és ártalmatlanul folynak, mégis úgy gondolják, hogy ezek nem öregbítik a vállalat hírnevét. **Hogyan tesz eleget a körlevélben foglaltaknak?**
- a.) sehogy, mert meggyőződése, hogy a magánéleti szórakozás és a munkahelyi teljesítmény nem összefüggő dolgok
 - b.) sehogy, mert magát nem tartja kompetensnek arra, hogy bárkinek is szóvá tegye a dolgot és erkölcsi alapja sincs rá, hiszen Ön is játszik
 - c.) sehogy, megírja a főnökeinek, hogy nem tudja ezt a kérésüket teljesíteni
 - d.) tájékoztatja a beosztottjait a körlevélben foglaltakról és megfenyegeti őket az állásuk elvesztésével, ha továbbra is játszanak
 - e.) tájékoztatja a beosztottjait a körlevélről és megvitatja velük, hogy mit mondjon a felsőbb vezetésnek
 - f.) elmegy a főnökeihez és meggyőzi őket arról, hogy az ember tulajdonképpen egy homo ludens, tehát játzó lény is, ezért, ha a beosztottak is embernek számítanak, akkor játszhatnak
- 5.) Három kókusztermelő közösen dolgozik egy kókuszültetvényen, szüret idején a kókuszdiókat összegyűjtik és amikor leszüretelték az utolsó kókuszt is tanácstalanul állnak a halom mellett, mert nem tudják, hogyan is osszák el hármójuk közt. Később elküldenek valakit a „szent” emberért és mikor ő megérkezik, felszólítják a termelőket, hogy isteni igazságszolgáltatást várnak tőle. Ha Ön a „szent” ember, **hogyan osztja el a kókuszdiókat? Indokolja is a választát!**
- 6.) Ön minden reggel munkába menet vagy arra kényszerül, hogy a saját autójába egy meghatározott helyen utasokat vegyen föl és elvigye őket a 30 km-re fekvő munkahelyükre; vagy Önnek kell más autójára várva sorban állnia azon a megbeszélthelyen, hogy utasként így jusson el a célállomásra. Mindkét helyzetet figyelembe véve alkossa meg azokat a szabályokat, melyek lehetővé teszik a konfliktusmentes utazást mind a sofőr, mind az utasok részére. **A szabályok számának nincs felső határa, de négy legalább legyen!**
- 7.) Ön vásárolni megy, pontosan tudja, hogy mennyi pénz van a pénztárcájában. Az egyik üzletben élelmiszert vesz, majd bemegy a gyógyszertárba, aztán a lottózóba. Mivel sietnie kell, nem számolja meg a visszajáró pénzt, gyorsan berakja a helyére és hazamegy. Nem sokkal később csönget az újságos a negyedéves számláért, mikor elővesz a tárcáját, és elkezd kiszámolni a kért összeget, csodálkozva veszi észre, hogy több pénze van, mint mikor elindult otthonról, mert talál egy húszezres bankjegyet, ez biztos, hogy nem volt az indulásnál Önnél. **Mit tesz ekkor?**
Azt az egy pontot válassza ki, ami legjobban megfelel a történetről való gondolkodásának!
- a.) semmit, mert úgy sem tudja megállapítani, hogy hol történt a tévedés
 - b.) semmit, mert aki tévesen húszezrest adott vissza kétezer helyett, az legalább megtanulja, hogy odafigyeljen a dolgára
 - c.) semmit, mert most nem áll jól anyagilag, pillanatnyilag szüksége van erre a pénzre
 - d.) semmit, hiszen a sors Önhöz kegyes volt, mást meg megbüntetett és ez így helyes
 - e.) semmit, mert Isten akarata szerint alakult a történet
 - f.) semmit, mert most nincs kedve nyomozásba kezdeni más hibája miatt
 - g.) megpróbálja visszapörgetni az eseményeket és visszaidézni, hogy hol kaphatott rosszul

- vissza és oda visszamegy és visszaadja a kérdéses összeget
- h.) elégedett a törtétekkel, hiszen az élelmiszerezletben már nem egyszer becsapták; a gyógyszerárban úgyis ezeket hagy ott havonta; a Szerencsejáték Rt. pedig alkalmazzon olyan eladókat, akik tudnak számolni
 - i.) Ön jól áll anyagilag, nincs szüksége erre a pénzre, így megajándékozza vele az első hajléktalant, aki pénzért szokott könyörögni Önnek
 - j.) megkeresi azt, aki tévedett és elmondja neki a munkavégzéssel kapcsolatos általános szabályokat

8.) Ön a király egyik alattvalója az udvarban. Most hívatja a király és megparancsolja Önnek, hogy hamisan tanúskodjék egy olyan ember ellen, akit Ön becsületesnek ismert meg, de a király koholt vádakkal el akarja tenni láb alól. Ha Ön megtagadja a parancsot, az Ön feje hullik a porba. Mit tesz ekkor? **Engedelmeskedik a parancsnak?**

Válassza azt a pontot, mely a legjobban megközelíti a helyzetről alkotott nézetét!

- a.) Igen, hiszen a király parancsa törvény, a törvénynek engedelmeskedni kell
- b.) Igen, mert minden érték előtt van az embernek a saját élete védelme
- c.) Igen, mert hiába tagadnám meg, a király keresne más eszközt ennek az embernek az elpusztítására
- d.) Nem, mert nem fogadok el olyat királynak, aki ilyet kér
- e.) Nem, mert soha nem lennék képes más ember életét kockáztatni
- f.) Nem, mert ilyen igazságtalanság és méltánytalanság mellett nem lehet szó nélkül elmenni
- g.) Nem, mert áldozatokkal jár a királyi zsarnokság megtörése és valakinek el kell kezdeni
- h.) Nem, mert mindegy, hogy a királyi igazságtalanság áldozata leszek, vagy a saját lelkiismeretfurdalásom okozza a vesztemet
- i.) Nem, mert a halál vállalása egy olyan alternatíva, melyet nemcsak lehet, hanem választani kell
- j.) Nem, mert a saját szabadságomat csak a parancs megtagadásával tudom kifejezni
- k.) Nem, mert a királynak, vagy bárkinek nem akarok a hatalmával való visszaélésének eszköze lenni
- l.) Nem, mert a király kiszemelt áldozata is emberi lény és mint ilyet tisztelnem kell
- m.) Nem, mert nem ismerem és nem ismerhetek el olyan szabályt, mely nem veszi figyelembe az én emberi méltóságomat

9.) Ön a tengerparton sétálgat egy strandolással töltött, kellemes nap után. Tulajdonképpen semmi ne zavarja leszámítva azt, hogy tele van a táskája és a keze is a strandolás alatt összegyűlt szeméttel. Több száz métert megtett már a parton, de még mindig nem talált sem kukasedényt, sem kisebb szemetest. Közben a szemben sétálókat figyelve észreveszi, hogy sorban mindegyik hasonló gondokkal küzd, de ők sem találnak szemetest, ezért a part mentén megszabadulnak a „terhüktől”. **Ön is követi a példájukat?**

Válassza ki azt az egy pontot, amit legközelebb érez a saját megítéléséhez!

- a.) Természetesen, eddig nem tudtam, hogy mi a gondomra a megoldás, de most látom mások hasonló problémáit és megoldásait is, én sem tudok jobbat
- b.) Igen, mert az embernek az aktuálisan őt zavaró körülményeit ki kell küszöbölnie ahhoz, hogy zavartalanul élvezhesse a pihenés óráit
- c.) Igen, mert nem én tehetek róla, hogy ezt a tengerparti szakaszt elfelejtették szemetesekkel felszerelni
- d.) Igen, mert fölháborít, hogy ilyen luxus-helyre jöttem, ennyi pénz kifizettem és a legalapvetőbb infrastrukturális problémáikat átruházzák rám

- e.) Igen, mert romlandó, bomló szemet van nálam és a szállásomon tönkretenné a levegőt
- f.) Nem, inkább a szállásomon megkeresem a gyűjtőhelyet és ott szabadulok meg a szeméttől
- g.) Nem, sőt figyelmeztetek mindenkit, hogy hol lehet legközelebb szemetest találni
- h.) Nem, mert elképzelem, hogy a tengerpart hogyan alakul át szemétparttá, ha mindenki ezt teszi
- i.) Nem, mert félek attól, hogy megláthatnak és megbüntetnek
- j.) Nem, mert félek attól, hogy meglátnak a gyerekeim és nem akarok rossz példát mutatni nekik
- k.) Nem, mert úgy gondolom, hogy minden ember minden nap minden cselekedetével hozzájárulhat a környezete megóvásához
- l.) Nem, mert a szemetelés következményeiként betegségek terjedhetnek el és ezt nem akarom
- m.) Igen, mert ezzel a kis szeméttel nem ártok, a nagy környezetszennyező károkat nem individuálisan, hanem globálisan követik el
- n.) Nem, mert a spontán rendetlenségek összeadódnak és visszafordíthatatlan folyamatokat gerjesztenek

10.) Önt versenyhelyzetbe kényszerítik a munkahelyén. Mivel a felettese nem tudja eldönteni, hogy öt beosztottja közül ki alkalmas az adott munkára, versenyt hirdet köztük. Mind az öten azt a feladatot kapják, hogy kíséreljék meg a lehetetlent. A feladat valóban annyira abszurd, mintha például Indiában kellene tehénhúst kimérni, vagy iszlám területen alkoholt kínálni, vagy Afrikában irhakesztyűt eladni. **Beáll-e Ön versenyezni? Válassza az Ön helyzetének, gondolkodásának legmegfelelőbb megoldást!**

- a.) Igen, természetesen. A kihívások mindig a legjobb megoldásokat juttatják az eszembe
- b.) Igen, nincs más választásom, más munkát nem tudok elképzelni magamnak
- c.) Igen, meggyőződésem, hogy én vagyok a legalkalmasabb és be is bizonyítom
- d.) Igen, mert az üzleti életben nincs lehetetlen, csak ügyetlen üzletkötő
- e.) Nem, mert nem tudom pontosan a feladatot és így nem tudom prognosztizálni az eredményt sem
- f.) Nem, mert nem versenyzek akkor, ha tisztában vagyok azzal, hogy jobb vagyok a többiek-nél
- g.) Nem, mert vesztesen kerülnék ki a versenyből, mert ebben a helyzetben csak trükkökkel és/vagy tisztességtelenségekkel lehetne eredményt elérni
- h.) Nem, mert nem értek egyet a játékszabállyal
- i.) Nem, mert megalázzónak tartom, hogy így szórakoznak velünk
- j.) Nem, mert úgy is szándékomban áll más munkahelyet keresni, ezért nem rontom a többiek esélyeit